

Özellikleri ve Metodu Açısından Kemâhî'nin *Müsned Şerhi Tenvîrü's-Sened fî İdâhi Rumûzi'l-Müsned'i*

Muhammed Emin ERCAN | orcid.org/0000-0002-0079-4432 | m.eminceran15@gmail.com

Doktora Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Düzce, Türkiye

<https://ror.org/04175wc52>

Öz

Hadis tarihine bakıldığında hadis şerhleri önemli bir yere sahiptir. Hadis şerh faaliyetleri, hadislerde bulunan garip kelimelerin tercümeleri ve zahiren çelişkili gibi görülen hadislerin açıklamaları niteliğinde başlamıştır. Hicrî dördüncü asırda Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattabî'nin (ö. 388/998), Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen*'i üzerine yazdığı *Meâlimü's-sünen* eseriyle birlikte sistematik bir hal alan şerh faaliyetleri günümüze kadar devam edegelmiştir. Osmanlı hadis kültürü, 623 yıl boyunca hadis şerh faaliyetlerinin merkezinde yer almıştır. Makalemize konu olan Osman b. Yakup el-Kemâhî, XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı muhaddislerindedir ve iki hadis şerhi kaleme almıştır. Bu çalışmada, İmam A'zam'a (ö. 150/767) ve *Müsned*'ine yoğunlaşmak yerine Kemâhî'nin *Müsned* üzerine yazdığı *Tenvîrü's-sened* adlı şerh kitabı ele alınacaktır. Bu şerh kitabı, metninin (*Müsned*) te'lif olarak ilk asra yakın olması itibâriyle önemli hadis şerhleri arasında değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra kaynak zenginliği ve farklı ilim dallarını ihtivâ eden şerhleriyle çok yönlü ve özgün bir şerhtir. 221 varaklık Tunus nüshasının incelenmesi sonucunda tespit edilen *Tenvîr* şerhinin önemi, özellikleri ve Kemâhî'nin bu eserdeki şerh metodu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Şerh, Hanefî, İmam A'zam, Kemâhî, el-Müsned, Tenvîrü's-sened.

Atıf Bilgisi

Ercan, Muhammed Emin. "Özellikleri ve Metodu Açısından Kemâhî'nin *Müsned Şerhi Tenvîrü's-Sened fî İdâhi Rumûzi'l-Müsned*". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2025), 367-390. DOI: 10.69576/ihya.1526245

Geliş Tarihi	1 Ağustos 2024
Kabul Tarihi	29 Aralık 2024
Yayın Tarihi	15 Ocak 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale 2022 yılında kabul edilen "Osman b. Yakup el-Kemâhî'nin (ö. 1171/1757) <i>Tenvirü's-sened fi idâhi rumûzi'l-Müsned</i> Adlı Eserinin Edisyon Kritiği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Method and Technical Features of Kamāhī's Commentary on the Musnad *Tanwīr al-Sanad fī Īdāh Rumūzī al-Musnad*

Muhammed Emin ERCAN | orcid.org/0000-0002-0079-4432 | m.eminceran15@gmail.com

PhD Student, Düzce University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Düzce, Türkiye

<https://ror.org/04175wc52>

Abstract

When examining the history of hadith, hadith commentaries hold a significant place. The activity of hadith commentary initially began as explanations of rare words found in hadiths and clarifications of seemingly contradictory hadiths. With the work *Ma'ālim al-Sunan*, written by Abū Sulaymān Ḥamd b. Muḥammad al-Khaṭṭābī (d. 388/998) on Abū Dāwūd's (d. 275/889) *al-Sunan*, hadith commentary efforts became more systematic and have continued to the present day. The Ottoman hadith culture stood at the center of hadith commentary activities for 623 years. The subject of this article, ʿUthmān b. Yaʿqūb al-Kamāhī, was an Ottoman muhad-dith who lived in the 18th century and authored two hadith commentaries. This study will focus on Kamāhī's commentary on the *Musnad*, titled *Tanwīr al-Sanad*, rather than his work concerning Imām al-Aʿẓam (d. 150/767) and his *Musnad*. This commentary can be regarded as one of the important hadith commentaries, given that its text (the *Musnad*) dates back to the early centuries of Islam. Moreover, it is a multifaceted and original commentary due to its rich sources and its incorporation of various branches of knowledge. The study will discuss the significance, features, and commentary method employed by Kamāhī in the *Tanwīr* commentary, based on an examination of the 221-page Tunis manuscript.

Keywords

Hadith, Commentary, Hanafi, Kamahi, al-Musnad, Tanwir al-Sanad.

Citation

Ercan, Muhammed Emin. "The Method and Technical Features of Kamāhī's Work Titled *Tanwīr al-Sanad fī Īdāh Rumūzī al-Musnad*". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/1 (January 2025), 367-390. DOI: 10.69576/ihya.1526245

Date of Submission	1 August 2024
Date of Acceptance	29 December 2024
Date of Publication	15 January 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article was derived from the master's thesis titled " <i>Critical Edition of Osman b. Ya'qûb al-Kamâhî's (d. 1171/1757) Work Tenvîr al-Sanad fî İdâh Rumûz al-Musnad,</i> " which was accepted in 2022.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Extended Abstract

When examining the history of Ḥadīth, ḥadīth commentaries occupy a significant place. The activities of ḥadīth commentary began with the translation of unfamiliar words found in ḥadīths and the explanations of those ḥadīths that appeared to be seemingly contradictory. In the 4th century AH, with the work *Ma'ālim al-Sunan* by Abū Sulaymān Ḥamd ibn Muḥammad al-Khaṭṭābī (d. 388/998), who wrote a commentary on *Sunan Abū Dāwūd* (d. 275/889), ḥadīth commentary gained a systematic structure that has continued up to the present day. Ottoman ḥadīth culture played a central role in ḥadīth commentary activities for 623 years. The subject of this article, ʿUthmān b. Yaʿqūb al-Kamāhī, was an Ottoman ḥadīth scholar who lived in the 18th century. Living during the period known as the Tulip Era, al-Kamāhī authored (to the best of our knowledge) ten works across various fields, despite the challenges of his time in terms of acquiring and disseminating knowledge. Through his works, he raised public awareness with scholarly sermons, becoming one of the most esteemed scholars of his period. Al-Kamāhī wrote two significant ḥadīth commentaries. One of these is *Muḥayya*, a commentary on Imām Mālik's (d. 179/795) *Al-Muwaṭṭaʿ*, and the other is *Tanwīr al-Sanad*, a commentary on Imām Abū Ḥanīfa's (d. 150/767) *Al-Musnad*. The *Tanwīr al-Sanad* commentary, due to the fact that the text (*Al-Musnad*) is from the early period of ḥadīth literature, can be regarded as one of the important ḥadīth commentaries. Additionally, this commentary stands out as a multifaceted and unique work due to its rich sources and its inclusion of various fields of knowledge. This study will examine al-Kamāhī's ḥadīth commentary titled *Tanwīr al-Sanad fī Īdāh Rumūz al-Musnad*. Given that ḥadīth commentaries written according to the Ḥanafī methodology are less common compared to those written by scholars from other traditions, the contribution of this commentary to the literature and its introduction to the academic community is of particular importance. Al-Kamāhī is known as the only Ottoman scholar to have produced a commentary on *Al-Muwaṭṭaʿ*. Contemporary studies on al-Kamāhī typically focus on his role as a commentator in the context of *Muḥayya*. In contrast, studies that mention *Tanwīr* tend to address the subject more briefly. This article will offer a comprehensive examination of al-Kamāhī's methodology in ḥadīth commentary, particularly in relation to his *Tanwīr* commentary. The article is divided into three sections: a brief biography of the author, an analysis of the manuscripts and sources of *Tanwīr al-Sanad*, and an evaluation of al-Kamāhī's methodology in ḥadīth commentary, focusing on his approach to providing information about the narrators in the chain of transmission, evaluating their authenticity, referencing ḥadīth sciences and methodology, comparing narrations, citing ḥadīths, discussing legal and theological issues, and incorporating mystical topics and interpretations. By doing so, the article aims to introduce the life of a valuable Ottoman ḥadīth scholar to the academic community and contribute to ḥadīth literature by offering an example of the commentary methods used during that era. Some key observations on al-Kamāhī's methodology in *Tanwīr* are as follows: al-Kamāhī employs Ibn Ḥajar's methodology in evaluating the ranks of narrators, applying twelve levels of scrutiny. He is meticulous in citing ḥadīth chains, performing both textual and chain critique. His reliance on authentic sources and his rigorous approach to chain criticism reflect his profound knowledge of genealogy (*ansāb*). He addresses almost all issues concerning the names, titles, and cognomens of the narrators, correcting errors and discrepancies due to name similarities. It has been observed that he often

includes textual variations in the *hadîth* texts, which helps identify corroborative reports (shawâhid) related to the mentioned *hadîth*s. Additionally, al-Kamâhî references the views of various legal schools (madhâhib) in his commentary on *hadîth*s with legal rulings. Despite being affiliated with the Hanafi school, he also includes the opinions and evidence from other schools. He discusses theological issues, defending Ahl al-Sunnah wa'l-Jamâ'ah against innovative sects (bid'ah) with supporting evidence. His inclusion of mystical topics and terminology demonstrates his knowledge of Sufism as well. Although the repetition of certain information is rare, it has been observed in his discussions related to Islamic jurisprudence, where he occasionally omits citations. 'Uthmân b. Ya'qûb al-Kamâhî, who produced valuable works across various branches of knowledge, is recognized by the scholarly community. While some of his works have been studied in recent years, other manuscripts that remain in written form await further scholarly research.

Giriş

Bir âlimin hayatını, eserlerini ve fikriyatını anlayabilmek için sadece eserlerine bakmak yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda yaşadığı dönemin dinamiklerini bilmek de önemlidir. Nitekim tarih boyunca âlimler yaşadığı dönemde cereyân eden hâdiselerden etkilenmişlerdir.

Makalede eserini ele alacağımız Kemâhî, Osmanlı Devleti'nin askerî, siyâsi ve ilmî açıdan buhranda olduğu Lale Devri olarak bilinen dönemde yaşamış bir muhaddistir.¹ Bu dönemde devlet buhranda olmasıyla birlikte halkta da dünyevileşme ve Batıya özentî had safhadadır. Müellif ilim ve irşâd açısından böylesine zor bir dönemde yaşamasına rağmen farklı ilim dallarında te'lif ettiği (bilindiği kadarıyla) on eseri mevcuttur. Bu eserleriyle birlikte halkı ilmî vaazlarla bilinçlendiren Kemahî, döneminin kıymetli âlimlerinden biri olmuştur.

Bu çalışmada Kemahî'nin *Tenvîrî's-sened fi idâhi rumûzi'l-Müsned* adlı hadis şerh kitabı ele alınacaktır. Hanefî metodu üzerine yazılan hadis şerhlerinin ehli hadis tarafından yazılanlara göre daha az olması açısından bakıldığında bu hadis şerhinin literatüre kazandırılması ve ilim câmiasına tanıtılması önemlidir. Kemâhî, Osmanlı Devleti döneminde *Muvatta'* üzerine tek şerh çalışması yapan muhaddis olarak tanınan bir âlimdir. Günümüzde Kemâhî üzerine yapılan çalışmaların genelinde *Muvatta'* üzerine yazdığı *Müheyya* eseri çerçevesinde şerhçiliği ele alınmıştır.² *Tenvîr* eserinin değinildiği çalışmalarda ise konu muhtasar şekilde

¹ bk. Abdulkadir Özcan, "Lale Devri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/81-84.

² bk. Selahattin Yıldırım, "Osmanlı Muhaddislerinden el-Kemâhî ve el-Muheyyâ adlı Muvatta Şerhi", *Ekev Akademi Dergi*, 20/8 (2004), 197-220; Fatma Betül Altıntaş, "Osmanlı Muhaddislerinden Kemâhî'nin el-Müheyyâ Adlı Şerhinde Mezhep Faktörünün Etkileri", *Diyanet İlmî Dergi*, 57/3 (2021), 819-848; İbrahim Tozlu, "Osmanlı Muhaddisi Osman b. Yakub el-Kemâhî (1171/1757) ve Hadis İlmindeki Yeri", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, ed. Halil Baltacı vd., (Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, 2020), 6/578-592.

anlatılmaktadır. Makalemizde *Tenvîr* eseri çerçevesinde Kemâhî'nin şerhçiliği üzerinde genişçe durulmaktadır. Makâle, hadis şerhlerindeki mezhep faktörlerinin etkisi hususunda bir örnek teşkil etmesi bu çalışmayı ayrıca önemli kılan etkenlerdendir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde müellife dair kısa bilgiler sunulacaktır. İkinci bölümde, *Tenvîr* eserinin nüshaları ve kaynakları ele alınacaktır. Makalenin aslını teşkil eden üçüncü bölümde, Kemâhî'nin hadisleri şerh etmedeki yöntemi, seneddeki râviler hakkında bilgi vermesi, onların cerh-tadil yönlerini zikretmesi, hadis ilimleri ve usûlüne yer ayırması, rivâyet karşılaştırmaları yapması ve hadis tahriçlerini yapması, fikhî ve kelâmî meseleler üzerinde durması, tasavvufî konulara ve yorumlara yer vermesi gibi farklı açılardan değerlendirilecektir. Böylelikle hem onun hayatını ilim camiasına tanıtmak hem de bu eserindeki şerh metodlarını zikrederek o dönemde yapılan hadis şerhçiliğine bir örnek sunup, hadis edebiyatı ve literatürüne katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

1. Osman b. Yakup el-Kemâhî

Muhaddisin ismi tam olarak, Osman b. Yakup b. Hüseyin b. Mustafa b. el-Kemâhî el-İslambûlî er-Rûmî el-Hanefî'dir.³ Eserlerde doğduğu tarih tam zikredilmemekle birlikte *el-Müheyya ale'l-Muvatta'* eserini 1166/1752 yılında 66 yaşında tamamladığı bilinmektedir.⁴ Buradan yola çıkarak hicrî 1100-1101 (miladi 1688-1689) yıllarında doğduğu sonucuna ulaşılabılır. Erzincan'ın Kemâh ilçesinde doğması, ilim ve irşâd faaliyetlerinin bir kısmını İstanbul'da geçirmesi, Anadolu'da yaşaması, Hanefî mezhebine mensup olması hasebiyle bu isim ve lakapları almıştır. *Tenvîr* eserini vefat ettiği yılda (ö. 1171/1757) bitirmiştir. Bu bilgilere göre Kemâhî 70 yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir.⁵

Kemâhî, ömrünü ilme ve irşâda adanmış bir âlimdir. Küçük yaşlarda Erzincan Kemâh'tan, İstanbul'a ilim tahsili için gelmiş burada akîl ve naklî ilimleri öğrenmiştir. Vâiz lakabıyla meşhur olmasından da anlaşılacağı üzere İstanbul'da irşâd faaliyetlerinde de bulunmuştur. Şam, Kâhire, Mekke ve Medine gibi ilim merkezlerine seyahat ettiği bilinmektedir.⁶

İstanbul'da kendisinden ilim tahsîl ettiği hocalarından birisi Süleyman Fadîl b. Ahmed, b. Mustafa, el-Konstantînî er-Rûmî'dir (ö. 1134/1722). Ayasofya Camii'nde vaazlarda bulunmuştur. Vazlığının yanı sıra hadis ve kelâm ilminde meşhur olmuş, "Allâmetu'r-Rûm" ve "Reîsu'l-vâizin" lakapları ile anılmıştır. Ayrıca er-Rûmî'nin, *Sahîh-i Müslim* üzerine *Buğyetü'l-müslim ve Ğunyetü'l-muğnim* adlı bir şerhi ile Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Erbaîn*'i üzerine şerhi bulunmaktadır. Bunun dışında akaid ilminde *Şerhu't-tehzib*, *el-Fevâidu's-seniyye fî şerhi'l-*

³ Tozlu, "Osmanlı Muhaddisi", 578.

⁴ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *el-Müheyya fî keşfi esrârî'l-Muvatta'* thk. Ahmed Ali (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2005), 4/378.

⁵ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *Tenvîru's-sened fî idâhi rumûzi'l-Müsned*, (Tunus: el-Mektebetü'l- Vatanîyye, 4953), vr. 221b; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 6/272.

⁶ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 1a.

Akâidu'l-Adudiyye de bilinen eserleri arasındadır.⁷ Kabri Okmeydanı İnciler Tekkesi yanındadır.⁸ Kemâhî'nin hocalarından biri de Mustafa b. Ali el-Amâsi el-Hanefî el-Akdâğî'dir (ö. 1149/1736). Yakup Paşa medresesi⁹ müderrislerinden olan Akdâğî'nin eserleri arasında *Risâletü'l-Birgivî* üzerine *er-Risâletü'l-Hamîdiyye fi'l-akâid* şerhi ve *Menâfiu'l-Ahyâr ale Netâici'l-Efkâr* adıyla meşhur bir şerh çalışması bulunmakta olup, 1149/1736 yılında vefat etmiştir.¹⁰ Diğer hocası ise Süleyman Kûsec b. el-Hac Hasan el-Cenevî'dir (ö.?). Cezerî Kasım Paşa Medresesi¹¹ müderrislerindedir. Kaynaklarda, hakkında pek malumat bulunmamaktadır.¹² Kemâhî'nin talebelerine dair de herhangi bir bilgi kaynaklarda zikredilmemektedir.

Kemâhî, tek bir ilim dalında sınırlı kalmayıp, birçok ilim dalında eser te'lif etme hususunda Osmanlı âlimlerinin karakteristik özelliklerinden birini taşımaktadır. Zira o, kelâm, hadis, fıkıh, nahiv, tefsir gibi farklı ilim dallarında birçok eser ortaya koymuş çok yönlü bir âlimdir. Kelâm alanında; *Berekâtü'l-ebâr fil-akâid*¹³ ve şerh olarak yazdığı *Tevdîhu'l-esrâr şerhu Berekâti'l-ebâr*, tefsir alanında; *Hâşiye 'alê tefsiri sûreti'n-Nebe' li'l-Beydâvî*¹⁴, *Hâşiyetu't-Tefsîri'l-Fatiha*, fıkıh alanında; *Süllemü'l-felâh şerhu Nûri'l-izâh li's-Şurunbülâl*¹⁵ ve bu eserin muhtasarı *Teshîlü Süllemi'l-felâh*¹⁶, nahiv alanında; *Şerhu dürreti'l-gavvâs fi'n-nahv*, hadis alanında; *el-Muheyâyâ fi keşfi esrârî'l-Muvatta* ve makalemizin konusu olan *Tenvîru's-sened fi idâhi rumûzi'l-Müsned* eserleri müellifin bilinen eserlerinden bazılarıdır.¹⁷

2. Tenvîr'in Nüshaları ve Kaynakları

Tenvîr'in farklı nüshaları ve bu nüshaların kaynaklarının tespit ve tetkiki, eserin tarihî gelişimini ve ilmî etkilerini anlamada oldukça önemlidir. Nüshaların incelenmesi hem metinler arası tutarlılığı hem de eserin yorum farklılıklarını ortaya koymada bir temel teşkil eder. Bu noktada, *Tenvîr*'in nüshalarının karşılaştırılması ve bunların dayandığı kaynakların

⁷ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *Nûru'l-efide*, (İstanbul: Âtif Efendi Kütüphanesi, 324), vr. 1b; Tozlu, "Osmanlı Muhaddisi", 578.

⁸ Yıldırım, "el-Kemâhî ve el-Muheyâyâ", 198.

⁹ Günümüzde Amasya ilinin Pirlar semtinde bulunan, halk arasında Çilehâne Tekkesi adıyla bilinen Osmanlı dönemine ait bir medrese. 851 (1412) yılında Ankara Beylerbeyi Yakup Paşa tarafından yaptırılmış, vakfedilmiştir. bk. Baha Tanman, "Yakup Paşa Tekkesi", (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/285.

¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 12/265; İsmail b. Muhammed Bağdadî, *Hediyetü'l-arifin Esmâu'l-müellifin ve Asâru'l-musannifin* (İstanbul: Vekâletü'l-Meârifî'l-Celîle, 1951), 2/446.

¹¹ Fatih Sultan Mehmed Han döneminde devlet adamı olarak görev yapan Cezerî Kasım Paşa tarafından inşa ettirilen, günümüzde Eyüpsultan semtinde Zalpaşa caddesi üzerinde bulunan bir medresedir. bk. İsmail Erünsal, "Cezerî Kasım Paşa", (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/545-546.

¹² Yıldırım, "el-Kemâhî ve el-Muheyâyâ", 198.

¹³ Mesut Özbilir'in tahkikiyle Dâru Babi'l-İlm yayınevi tarafından 2022 yılında tek cilt olarak basılmıştır.

¹⁴ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrârî't-Te'vil*, (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 39), vr. 1a-210a.

¹⁵ Abdulhamid Haşim el-İsevî'nin tahkikiyle Dâru's-Salih yayınevi tarafından 2020 yılında basılmıştır.

¹⁶ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *Teshîlü's-süllem*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 324), vr. 1-258a.

¹⁷ Kemâhî'nin bütün eserleri için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 6/272.

tespiti, eserin doğru anlaşılması ve yorumlanması adına kritik bir adımdır. Bir sonraki başlıkta *Tenvîr*'in çeşitli nüshalarının detaylarına girilecek, ardından bu nüshaların dayandığı kaynaklara dair bir değerlendirme yapılacaktır. Bu sayede, eserin ilmî arka planı ve özgünlüğü daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

2.1. Nüshaları

Kemâhî'nin *Tenvîr* ismini verdiği bu şerh çalışmasının bilinen dört nüshası vardır. İki nüshası ülkemizde (Samsun, Çorum), bir nüshası Tunus'ta bir diğer nüshası ise Kâhire'de bulunmaktadır. Kâhire'deki nüshası hariç diğer üç nüsha elimizde mevcuttur.

Tunus'ta bulunan nüsha, "Tunus Millî Kütüphanesi'ne (el-Mektebetü'l-Vataniyye et-Tûnusiyye) aittir. 4953 numara ile kayıtlıdır. Mustafa isimli bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın bazı sayfaları 34 bazıları 35 satırdır. Bu nüshada nesih hattı kullanılmıştır. Kitap ve bâb başlıkları kırmızıyla verilmiştir. Aynı zamanda hadis metinlerini ihtiva eden alanlar, kırmızı çizgi çekilerek belirginleştirilmiştir. Konu başlıkları varakların kenarında yeri geldikçe verilmiş okuyuculara kolaylık sağlanmıştır. Nüshanın ilk sayfalarında, varak kenarlarındaki konuların bütün olarak ele alındığı kırmızı kareler içerisinde hazırlanmış uzun bir fihrist bölümü mevcuttur. Sayfa numaraları, birinci varak hâricinde iki varakta bir verilmiştir. Toplam varak sayısı 221'dir."¹⁸

Ülkemizdeki nüshalardan biri Samsun İl Halk Kütüphanesi'nin koleksiyonuna ait olup, Ankara Millî Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹⁹ Bu makalenin çıkarıldığı tezde verilen bilgilere göre "55 HK 1010 demirbaş numarasına sahip olan bu nüshada, 1213/1798 tarihli Zâviye-i Nakşibendiyye Kütüphanesi'ne vakfedildiğine dair bir mühür vardır."²⁰ Bu nüsha, Hâc İsmail b. Muhammed b. Hüseyin tarafından, 9 Şevval 1180'de istinsâh edilmiştir.²¹ Sayfa numaraları varakların her iki yüzünde ayrı ayrı verilirken müstensihe ait olmayan ayrı bir sayfalandırma da yapılmıştır. Her bir sayfaya varak numarası verilmesine göre 1147 varak, iki sayfada bir verilmesine göre 569 varaktır. Eserde satır sayısı 21'dir. Nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Varak kenarlarında müstensihe ait düzeltmeler mevcuttur. Kitap ve bab isimleriyle birlikte *Müsned*'de geçen hadis metinleri üzerine kırmızı çizgi çekilerek belirginleştirilmiştir. Ayrıca konu başlıkları varak kenarlarında kırmızı yazıyla kaydedilmiştir."²²

Diğer bir nüsha Çorum Hasanpaşa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 19 Hk 230 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.²³ Nüshanın başında 3 sayfalık fihrist bölümü yer almaktadır. Bu nüshada sayfa sayıları ilk varak haricinde 2 sayfada bir verilmiştir. Toplam

¹⁸ Muhammed Emin Ercan, Osman b. Yakup el-Kemâhî'nin *Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzi'l-Müsned Adlı Eseri*, (İnönü Üniversitesi, 2022), 22.

¹⁹ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzi'l-Müsned* (Ankara: Millî Kütüphane, Samsun İl Halk Ktp., 1010).

²⁰ bk. Ercan, *Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzi'l-Müsned*, 22.

²¹ el-Kemâhî, *Tenvîr* (Samsun İl Halk Ktp., 1010), vr. 569.

²² Ercan, *Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzi'l-Müsned*, 22-23.

²³ Osman b. Yakup el-Kemâhî, *Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzi'l-Müsned* (Çorum: Hasan Paşa Kütüphanesi, Yazmalar, 230).

varak sayısı 251'dir. Her varakta 31 satır bulunmaktadır. Nesih hattıyla yazılmıştır. *Tenvîr*'in metin bölümleri (*Müsned*) kırmızı çizgiyle belirgin hale getirilmiştir. Konu başlıkları varak kenarlarında ayrıca kırmızı yazıyla vermiştir.²⁴

2.2. Kaynakları

Kemâhî'nin eserinde kullandığı en temel kaynak *Müsned* eseridir. *Müsned* üzerine birçok şerh, ihtisar ve fihrist tertibi çalışmaları yapılmıştır. Müellif bu fihrist çalışmaları arasından fıkıh bablarına göre tertip edilmiş olan Musa b. Zekeriyya el-Haskefî'nin²⁵ (ö. 650/1252) rivâyetini tercih etmiştir.

Kemâhî, *Tenvîr* eserinde hadis, fıkıh, tefsir, siyer, tasavvuf, sarf, nahv, belağat, tarih gibi farklı alanlarda birçok eserden faydalanmıştır. Yararlandığı kaynakları genellikle zikreden müellifin, kaynak vermeden alıntı yaptığı yerler de olmuştur. *Müsned*'den yaptığı alıntılarda قال أبو حنيفة رحمه الله ifadesini kullanmaktadır. Müellif tefsir alanında; Ahmed b. Mahmud es-Sivâsî'nin²⁶ (ö. 803/1456) *Uyûnu't-tefâsîr*²⁷ ve Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* eserinden yararlanmışır. Müellifin faydalandığı kaynakların ekseriyeti hadis metinleri ve şerhleridir. Müellif, Kütüb-i sitte eserlerinden sıklıkla faydalanmaktadır. Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i²⁸, İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'i²⁹, Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'i³⁰, Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *Müsned*'i³¹, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabu'l-îmân*'i³², Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-evsat*³³ ve *el-Mu'cemü'l-sağîr*'i, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-sağîr*'i³⁴, Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkât*'i³⁵, Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbih*'i³⁶, Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ'sı*³⁷, ve Molla Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Şerhu'l-Hadisî'l-erbaîn*'inden³⁸ de faydalanmıştır. Akâid alanında müellifin kendi eseri olan *Berekâtu'l-ebâr*'dan³⁹, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-akâid*'i⁴⁰, Münzîrî'nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i⁴¹ ve Muhammed

²⁴ Ercan, *Tenvîrî's-sened fi idâhi rumûzi'l-Müsned*, 23.

²⁵ Tam adı Kadı Musa b. Zekeriyya b. İbrahim el-Haskefî'dir. Hicri 7. asırda yaşamıştır. Halep ve Kâhire'de ilmî faaliyetlerde bulunmuş fıkıh ve hadis âlimidir. Kabri (Seyyide Nefise'nin kabrinin civarında) Kâhire'de bulunmaktadır.

²⁶ Hicrî 8. yüzyılda yaşamış Zeyniyye tarikatına mensup mutasavvıf, müfessir Osmanlı âlimidir. Kabri İzmir ilinin Selçuk ilçesindedir. bk. Murat Sülün, "Şehâbeddin Sivâsî", (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/418.

²⁷ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 6a.

²⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 13a.

²⁹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 7a.

³⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 17b.

³¹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 23a.

³² el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 23a.

³³ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 23a.

³⁴ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 36b.

³⁵ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 17a.

³⁶ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 22a.

³⁷ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 28a.

³⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 12a.

³⁹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 23b.

⁴⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25a.

⁴¹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 11b.

b. Muhammed ed-Delecî'nin⁴² (ö. 947 h.) *Şerhu's-Şifâ'sından*⁴³ ve Hayâlîçelebi'nin (ö. 875/1470) *Hâşiyetü Şerhi'l-akâid*⁴⁴ eserinden faydalanmıştır. Tasavvufî meselelerde; Ebû'l-leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Bustanu'l-ârifin*'i ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin⁴⁵ (ö. 816/1413) görüşlerinden alıntılar yapmıştır. Fıkıh konularında; Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Mebsut*'u⁴⁶, Sîvâsî'nin *Şerhu'l-Mülteka'l-ebhur*'u⁴⁷, müellifin kendi eseri olan *Süllemü'l-felâh*⁴⁸ Kemâhî'nin yararlandığı kaynaklardan bazılarıdır.

3. Kemâhî'nin Tenvîr'indeki Şerh Metodu

Kemâhî, *Tenvîr* eserinin mukaddimesinde de ifade edildiği üzere, kendi yaşadığı dönemdeki Anadolu topraklarında, Mısır (Kâhire), Şam, Mekke, Medine ve İstanbul'da Hanefî mezhebine müstened olarak yazılmış herhangi bir hadîs ders kitabına rastlamadığını ifade etmektedir.⁴⁹ Kendisi de Hanefî mezhebine mensup bir âlim olması hasebiyle Hanefî mezhebinin görüşlerini destekleyen bir eser aradığı anlaşılmaktadır. *el-Müheyya*' adlı ilk hadîs şerh çalışmasını tamamladıktan sonra Hanefî mezhebinin görüşlerine kaynak niteliğindeki *Müsned* eseriyle karşılaştığını ve "Haskefî" rivâyetiyle fıkıh bablarına göre tertip edilmiş *Müsned*'i esas alarak şerh yazmaya başladığını ifade etmiştir.⁵⁰ Bu şerhinde hadîs, fıkıh, tefsir, kelim, tasavvuf, Arap dil ve belağatı gibi farklı ilim dallarında çok yönlü şerhler yapmaktadır. Makalenin bu bölümünde müellifin eserde takip ettiği şerh metodu madde madde ele alınacaktır.

3.1. Sahâbe Râviler Hakkında Bilgi Vermesi

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *Müsned* eserinde tasnif döneminin öne çıkan bir özelliği olan uzun isnâd zincirleri verme yöntemi kullanılmış, bu zincirlerde rivâyette bulunan bütün râvilerin isimleri zikredilmiştir. Kemâhî, şerh ederken rivâyetlerin isnâd zincirlerindeki bütün râviler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler vermektedir. Başka rivâyetlerde aynı râvi geçtiğinde bilgileri vermede (çok nadir olmakla birlikte) tekrara düştüğü görülebilmektedir. Özellikle sahâbe râvilerin faziletlerine dair bazı özelliklerini zikretmiş, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet ettiği hadislerin sayısına değinmiştir. Örneğin Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'in Tabakası bölümünde yer alan şu pasaj bu hususu çok güzel ortaya koymaktadır: "Her doğan çocuk İslam fıtratı üzerine doğar..."⁵¹ *hadisini rivâyet eden sahâbi Ebû Hüreyre'nin (r.a.)*

⁴² Şemseddin Muhammed b. Muhammed ed-Delecî el-Osmânî eş-Şafîî, Mısır'ın Delce beldesinde doğmuş, Kâhire'de ve otuz yıl kadar da Şam vilayetinde kalmış farklı ilimler tahsil etmiş hicri onuncu asrın Osmanlı ulemasındandır. Osmanlı padişahı Sultan Beyazıt Han'la vakit geçirmiştir. Kadı İyaz'ın Şifa eserine *el-Istifa li beyâni meânî's-Şifa* adında bir şerhi vardır.

⁴³ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 20b.

⁴⁴ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25b.

⁴⁵ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 6a.

⁴⁶ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 26a.

⁴⁷ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25b.

⁴⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 36a.

⁴⁹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 2a.

⁵⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 2a.

⁵¹ Buhârî, "Cenâiz", 78.

*Hayber ve daha sonraki gazvelere katıldığını, İslamiyet'i kabulünden sonra hayatının büyük çoğunluğunu Resûlullah'ın (s.a.s.) yanında geçirdiğini, ömrünü ilim yoluna adadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca merfu olarak rivâyet ettiği hadislerin sayısının 5364 olduğunu zikretmektedir. Onun, sahâbenin en hafızlarından olduğunu ifade etmektedir.*⁵²

Kemâhî, sahâbe râvilerin isimleri, künyeleri veya nisbeleri hakkında yer yer ayrıntı vermiş, varsa ihtilaflara değinmiştir. Örneğin Ebû Hüreyre'nin (r.a.) ismi hakkında 33 görüşün olduğu, bunlar arasındaki en sahih görüşe göre isminin "Abdurrahman b. Sahr" olduğunu ifade etmektedir. "Ebû Hüreyre" künyesinin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından verildiğini ve bu künyenin verilmiş sebebinin İbn-i Abdilberr'den naklettiğine göre "Ebû Hüreyre'nin (r.a.) bir gün elbisesinin yenido kedi taşımaktadır. Bunu gören Hz. Peygamber (s.a.s.) taşıdığı şeyin ne olduğunu sorunca kedi olduğunu söylemiştir. Bunun akabinde Hz. Peygamber' in (s.a.s.) kedicinin babası anlamına gelen 'Ebû Hüreyre' künyesini verdiğini" zikretmiştir.⁵³

Müellif, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (r.a.) hayatına dair şu ifadeleri kullanır: "Sa'd b. Ebî Vakkâs, Mâlik b. Vüheyb b. Abdimenâf b. Zühre b. Kîlâb ez-Zührî künyesi Ebû İshâk'tır. Cennetle müjdelenen on sahâbiden birisidir. Allah yolunda ilk ok atan kişidir. İlk İslam'ı kabul edenlerden olup, Hz. Ebubekir (r.a.) vesilesiyle 17 yaşında Müslüman olmuştur. İslam tarihinde üçüncü imân eden kişidir. Aşere-i mübeşşere arasında en son vefat eden sahâbidir."⁵⁴ Müellif, sahâbî hakkında bilgi verirken bazı dedelerini zikrederek Hz. Peygamber'le (s.a.s.) hangi dedede nesebinin birleştiğine de zımnen değinmektedir. Ayrıca sahâbî râvilerin isminin geçtiği bazı yerlerde Peygamber Efendimizle (s.a.s.) aralarında geçen menkıbelere değinmektedir. Örneğin "Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) rivâyet etti ki: Hendek savaşı Peygamber Efendimiz'i (s.a.s.) gülerken gördüm hatta azı dişleri gözükiyordu. Çünkü muhasara esnasında Kureys müşriklerinden bir adam, oktan korunmak için kalkanyla yüzünü kapatıyordu. Okumu çıkarıp attım kafasına isabet etti kaçamadı. Arkası üstüne düşüp ayakları havada kaldı. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bunu görünce güldü hatta azı dişleri gözüktü." rivâyeti gibi.⁵⁵

3.2. Cerh ve Ta'dîl Açısından Râvilerin Durumlarına ve Tabakalarına Değinişmesi

Kemâhî, rivâyetlerin isnad zincirinde ismi geçen bütün râvilerin cerh-ta'dil yönlerini zikretmiştir. Bunu yaparken İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) görüşünü esas almıştır.⁵⁶ Buradan hareketle cerh-ta'dil değerdirmelerinde İbn Hacer'in görüşlerine itimat ettiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, râvilerin vasıflarını ve tabakalarını, 12 tabaka ve derecede ele almıştır. Öncelikle hadîs râvilerinin tercemelerini vererek isnad kısmını şerh etmeye başlamış, akabinde hadîs metninde konu bazlı şerh faaliyetinde bulunmuştur. Râvilerin kimliklerine, isimlerinin zabtına (harekelerine) ve kaçınıcı tabakada olduğuna değinmiş,

⁵² el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 10a.

⁵³ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 10a.

⁵⁴ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 16b.

⁵⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, eş-Şemâilü'l-Muhammediyye, (Beyrut: Dâru İhyâi't- türâsi'l-arabiyye) 139.

⁵⁶ bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 1-2a.

cerh, ta'dîl yönüyle de ele almıştır. Râvilerin vasıflarını değerlendirirken (İbn Hacer'in görüşünü esas alarak) kullandığı sıralama şu şekildedir:

1- Sahâbe, 2- İsm-i tafdîl kalıbıyla (أَوْثَقُ النَّاسِ) veya sıfatın tekrarıyla (ثِقَّةٌ ثِقَّةٌ، ثِقَّةٌ حَافِظٌ) medhedilen, 3- Tek ta'dîl sıfatıyla medhedilen (ثِقَّةٌ، ثَبَّتْ، صَدُوقٌ), 4- Üçüncü dereceden biraz düşük olan ki buna (لَيْسَ بِأَسْبَغٍ، لَا بَأْسَ بِهِ، لَيْسَ بِأَسْبَغٍ) işaret edilir, 5- Dördüncü dereceden biraz düşük olan ki buna (لَهُ أَوْهَامٌ، يُحِطُّ بِهَمْ، صَدُوقٌ بِهَمْ، صَدُوقٌ سَيِّئِ الْحَفِظِ، صَدُوقٌ بِهَمْ) işaret edilir. Şâî, Mürcie, Kaderiyye gibi bidat fırkalarla ithâm olunan râviler de bu gruba dâhildir. 6- Az hadis rivâyet etmiş olup hadisleri terk edilmeyen. Rivâyet ettiği hadisler tevâbi', şevâhid kabilinden desteklenirse (مَقْبُولٌ، desteklenmezse لَيْسَ الْحَدِيثُ) vasfıyla işaret edilir. 7- Kendisinden birçok râvinin rivâyet edip hiçbiri tarafından tevsik edilmemiş olan ki bu gruba (مَجْهُولُ الْحَالِ، مَسْتَوْزٌ، مَجْهُولُ الْحَالِ) vasıflarıyla işaret edilir. 8- Muteber bir âlimin tevsiki olmadığı, kendisi hakkında zayıflık vasfı kullanılan râvilerdir. (صَعِيفٌ) vasfı ile işaret edilir. 9- Kendisinden sadece bir kişinin rivâyet ettiği, hakkında tevsik olmayan râvilerdir. Bu kısma (مَجْهُولُ) lafzıyla işaret edilir. 10- Hiç tevsik edilmemiş bununla birlikte güvenilirliğini zedeleyen vasıflarla zayıflığı zikredilen râviler. Buna da (وَإِهي الْحَدِيثُ، وَاهِي الْحَدِيثُ، مَتْرُوكُ الْحَدِيثِ) lafızlarıyla işaret edilir. 11- Yalanla ithâm edilen râviler, 12- (İthamdan öte, bilfiil) Yalan ve uydurmacı diye anılan râviler.⁵⁷

Yine İbn Hacer'in görüşünü esas alarak râvileri 12 tabakada sınıflandırmıştır. Sıralaması şu şekildedir: 1- Sahâbe tabakası (mertebeleri farklı olmakla birlikte), 2- Tâbiîn'in büyükleri (كِبَارُ التَّابِعِينَ), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) gibi. 3- Tâbiîn'in orta tabakası (الْوَسْطَى)، Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728). 4- Rivâyetlerinin çoğu tabiînün büyüklerinden olan orta tabakadaki tabiînler (الْأَوْسَطُ)، Zührî (ö. 124/742), Katâde (ö. 117/735) gibi. 5- Sahâbeleri görmüş tabiînün alt tabakası (الصُّغْرَى)، A'meş (ö. 148/765) gibi. 6- Sahâbelerle muasır olan en alt tabakadaki tabiînler (الْأَصْغَرُ)، Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767) gibi. 7- Etbâu't-tabiînün büyükleri (كِبَارُ أَتْبَاعِ التَّابِعِينَ)، İmam Mâlik (ö. 179/795), Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö. 166/783). 8- Etbâu't-tabiînün orta tabakası (الْوَسْطَى)، İbn Uyeyne (ö. 198/814), İbn Uleyye (ö. 193/809). 9- Etbâu't-tabiînün alt tabakası (الصُّغْرَى)، Yezîd b. Harun (ö. 206/822), Şâfî (ö. 204/820), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/820), Abdurrezzak (ö. 211/826) gibi. 10- Tabiîni görmemiş ancak etbâu't-tabiînün büyüklerinden rivâyet alan râviler, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi. 11- Tabiîni görmemiş ancak etbâu't-tabiînün orta tabakasından rivâyet alan râviler, Buhârî (ö. 256/870), Zührlî (ö.258/872) gibi. 12- Tabiîni görmemiş ancak etbâu't-tabiînün alt tabakasından rivâyet alan râviler, Tirmizî (ö. 279/892) gibi.⁵⁸

⁵⁷ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 1-2a.

⁵⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 1-2a.

Müellif bu on iki tabakayı zikrettikten sonra “*Vefat seneleri bilinen râvilerin vefat tarihlerini zikrettim. İlk iki tabaka hicrî 100 senesinden evvel vefat etmiştir. Üçüncü tabakadan sekizinci tabakaya kadar 100 senesinden sonra vefat etmiştir. Dokuzuncu tabakadan son tabakaya kadar olanlar 200 senesinden sonra vefat etmiştir.*” ifadesiyle toplu bir değerlendirilmede bulunmuştur.⁵⁹

Örneğin “*Mü'min bir kul vefat ettiği zaman...*”⁶⁰ hadisinin râvisi Süleyman b. Abdurrahman'a değinen Kemâhî, râvinin memleketini ifade eden *الْكَمَاهِي* kelimesinin bütün harflerinin zabtını vermiştir. Râvinin aslen Horasan'dan olduğunu ifade etmektedir. *تَقَة* kelimesiyle cerh-ta'dil yönünden güvenilir bir râvi olduğu bilgisini vermiştir. Şam ehlinde olan tâbiîn muhaddisler arasında altıncı tabakada olduğunu zikretmiştir.⁶¹ Aynı şekilde Süleyman b. Abdurrahman'ın şeyhi olan Muhammed b. Abdurrahman'a değinirken, yine *الْكَمَاهِي* kelimesiyle memleketine değinmiştir. *Kâmûs* kitabını kaynak göstererek kelimenin zabtını “Tüstür” olarak vermiş akabinde kelimenin en meşhur kullanımın “Tüster” olduğunu ifade etmiştir. “Şüşter” zabtının da hatalı olduğuna değinmiştir. Tüster şehrin surlarının, Tûfan'dan sonra inşa edilen ilk surlar olduğu görüşünü zikretmesi, yer yer tarihi bilgilerin de eserde verildiğine örnek teşkil etmektedir.⁶²

Kemâhî, İbn Abbas'dan (r.a.) rivâyet edilen “*Resûlullah (s.a.s.) öğle namazından sonra iki rekât namaz kıları.*”⁶³ hadisinin râvilerinden Hakem b. Uteybe (ö. 115/733) hakkında şu değerlendirilme yapar: “İsmi Hakem b. Uteybe, künyesi Ebû Muhammed el-Kindî el-Kûfî'dir. Tâbiîn fakihlerden *(تَقَة، تَبِت)* güvenilir bir âlimdir. Ancak bazen tedlîs yaptığı için müdellis bir râvidir. Muhaddislerin 12 tabakasından beşinci tabakadadır.”⁶⁴

Yukarıda geçen örneklerin benzerleri eserin başından sonuna kadar aynı menhec üzere devam ettiğini görmekteyiz. Kemâhî, hadislerin râvilerinin durumu hakkında muhakkak bilgi verdiği, cerh-tadil açısından vasıflarına ve tabakalarına değindiğini görmekteyiz. Öyle ki, örneğin râvinin muhtelit olduğunda ihtilat durumunun ne zaman başladığı ve o âlimden rivâyet edilen hadislerin hangi şartlara göre kabul edileceği gibi rical ilmine dair meselelere de sıkça değindiği tespit edilmiştir.⁶⁵ Bu açıdan bakıldığında Kemâhî'nin rical, ensâb ilminde derin bir muhaddis âlim olduğu sonucuna ulaşılabilir.

3.3. Râvi İsimlerini Tashih Etmesi

Kemâhî ensab ilminde derin bir âlim olduğu görülmektedir. Râvilerin isimleri, künyeleri yaşadıkları yer ve dönemleri isimleri hususunda yapılan ihtilaflar ve tashihleri onun rical ilminde titizliğini göstermektedir. Bu duruma Ümmü Hânî'nin (r. anhâ) Hz. Peygamber'den (s.a.s) rivâyet ettiği şu hadis örnek olabilir: “*Kabirde üç haslet vardır: Allah Tebâreke*

⁵⁹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 1-2a.

⁶⁰ Ebûbekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zahhâr*, (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 9/263.

⁶¹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 29b.

⁶² el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 29b.

⁶³ bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 44/218.

⁶⁴ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 62a.

⁶⁵ Muhtelit râvi örneği için bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 23b.

ve Teâlâ tarafından (melekler aracılığıyla) suâl, (mümine arzedilen) cennetteki dereceleri ve başında okunan Kuran kırâati.”⁶⁶ Kemâhî bu hadisin sahâbî râvisi Ümmü Hânî'nin ismi hakkında *Takrîbü't-Tezhîb* eserinden bazı bilgiler nakletmektedir. Ümmü Hânî, Ebû Talib'in kızı olduğunu asıl isminin Fâhite olduğunu ancak Hind de denildiği, hadis rivâyet eden sahâbelerden biri olduğunu ve Muâviye döneminde vefat ettiğini zikreder.⁶⁷

Yine Kemâhî, *Takrîbü't-Tezhîb* eserinden yaptığı nakille abdest almanın sünnet şeklinde dair Hz. Osman ve Hz. Ali'den (r. anhümâ) rivâyet edilen hadisin⁶⁸ râvilerinden Hâlid b. Alkame'nin (ö. 121/738 -130/747) sadûk yani sika bir râvi olduğunu söyler. Akabinde onun ve babasının (Alkame) ismi hakkında Şu'be'nin (ö. 160/776) vehme düştüğünü ve onun için “Mâlik b. Arfata” ismini kullandığını, Ebû Avâne'nin (ö. 176/792) de başta bu ismi kullandığını ancak sonradan bu görüşünden döndüğünü zikretmektedir.⁶⁹

Yukarıda zikredilen örneklerin benzerlerine *Tenvîr* eserinin tümünde karşılaşmaktayız. Kemâhî'nin râvi isimleri ve hüviyetleri hususunda hadis ilminin otorite âlimlerinden nakiller yaparak tashihler yapması ve neredeyse her râvi hakkında kısa ve doyurucu bilgiler sunması Kemâhî'nin ricâl ilminde derin ve hassas bir âlim olduğu kanaatini bizde oluşturduğunu söyleyebiliriz.

3.4. Râvilerin Vefat Tarihleri Üzerinden Senedlerin İttisalinin Tespiti

Ebû Hanîfe dedi ki: “(Hicrî) 80 yılında doğdum. 96 senesinde, 16 yaşında iken babamla birlikte hacc vazifesini yaptım. Mescid-i Haram'a girdiğimde bir halka (ilim meclisi, topluluk) gördüm ve babama bunun kimin halkası olduğunu sordum. Babam, Hz. Peygamber'in (s.a.s) sahâbesi Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zebîdî'nin (r.a) halkası olduğunu söyledi. Öne doğru gittim ve onun şöyle söylediğini işittim: ‘Resûlullah'tan (s.a.s) işittiğime göre şöyle buyurdu: Kim dinde tefakkuh (ilim talep) ederse, Allah onun (dünya ve ahiret) işlerine yeter. (kefil olur) Onu hesap etmediği yerlerden rızıklandırır.’ ”⁷⁰ Bu rivâyetin şerhinde Kemâhî, bu sahâbînin Mısır'da vefat eden son sahâbe olduğunu zikretmektedir. Vefat tarihi hususunda ihtilafın olduğunu, hicrî 85, 86, 87, 88 tarihlerinde vefat ettiğine dair görüşlerin olduğunu zikreder. İbn Hacer el-Askalânî'nin ifade ettiği en sahih görüşe göre 86 yılında vefat etmiştir.⁷¹ Sahâbe râvi 86 yılında vefat etmesi, Ebû Hanîfe'nin ise 96 yılında haccetmesine bakıldığında İbn Hacer'in bu rivâyette ittisal açısından sıkıntı olduğu görüşünü benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kemâhî, bu hususta İbn Hacer'in görüşüne katılmadığı, Burhaneddin Hasan b. Ali el-Kaznevî'nin (ö.?), Abdullah b. Haris'in (r.a) hicrî 99 yılında vefat

⁶⁶ Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, *el-Müsned*, (Bangladeş: Müesseses-i İslamiyye, 2002), 264.

⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-Tezhîb*, thk. Muhammed Avvâme, (Suriye: Daru'r-Reşid, 1986), 759.

⁶⁸ bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 43a; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûfî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 1/154.

⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tezhîb*, 189.

⁷⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 32a

⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/86.

ettiği görüşüne göre Ebû Hanife'nin bu sahâbîden rivâyet etmesinin mümkün olabileceği görüşünde olduğu anlaşılabilir. Nitekim Ebû Mansûr el-Bağdâdî'nin açıklamasının doğruya en yakın görüş olduğu ve bu görüşün rivâyette ittisal olduğunu desteklediğini zikretmektedir.⁷²

3.5. Hadis Usûlüne Dair Bilgiler Vermesi

Kemâhî ayrıca hadis usûlü ile ilgili kapsamlı bilgiler vermiştir.⁷³ Örneğin edâ ve tahammül sîğaları hususunda “Zührî, Malik, İbni Uyeyne (Hicâz ve Kûfe ehli muhaddislerin çoğunluğu) gibi mütekaddim ulemaya göre tahdîs, inbâ, ihbâr, semâ lafızları arasında hiçbir fark yoktur. Ebû Hanîfe ve iki talebesi de bu görüşü benimsemektedir. Müteahhir ulema ise edâ sîğalarını, talebelerin (hadisleri) hocalarından aldıkları duruma göre ayırım yapmışlardır. Tahdîs ve semâ (حَدَّثَنَا سَمِعْنَا) lafızlarını, hocanın hadisi okuduğu talebenin dinlediği durum için, ihbâr (أَخْبَرَنَا) lafzını ise talebenin okuyup hocasının dinlediği (teyit ettiği) durum için kullanmışlardır. İbn-i Cüreyc, Evzâî, Şâfîî ve Meşrik ehli de bu görüştedir.”⁷⁴ açıklamasında bulunmuştur.

Mevkuf ve merfu hadisin tanımı hakkında Hafız el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) Şerhu'l-Elfiyye eserinden nakil yaparak usûlü hadis ilmine dair önemli bir ayrıntıyı şöyle ele alır:

“Mevkuf hadis ister muttasıl olsun ister munkatî, isnadın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşmadan sahâbe-i kiramdan birisinde durduğu kavli, fiilî vb. hadise denir. Merfu hadis ise sahâbî veya tâbî tarafından isnadı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşan (muttasıl olan veya olmayan farketmeksizin) kavli, fiilî vb. bütün hadislere denir. Bu tanıma göre muttasıl, mürsel, munkatî, mu'dal hadisler merfu' hadis tanımı altına girer. Hatîb el-Bağdâdî, merfu hadisi 'Sahâbînin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) haber verdiği, bildirdiği sözleri ve fiilleri' tanımını yapmıştır. Bu tanıma göre tâbî'nin mürselleri merfu' hadis tanımı altına dahil değildir.”⁷⁵

Kemâhî, eserinde nesih konusuyla alakalı bilgiler ve örnek rivâyetler sunmuştur. Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) rivâyet ettiği “Bir gün Resûlullah'ın (s.a.s.) bineğinin terikesinde iken (Hz. Peygamber) şöyle buyurdu: ‘Kim Allah'tan başka hiçbir ilahın olmadığına benim de onun resûlü olduğuma şahitlik ederse cennet o kimseye vacip olur...’”⁷⁶ hadisinin şerhini, İmâm Münziri'nin et-Terğîb ve't-terhîb eserinden şöyle nakletmektedir: “Kim Allah'tan başka hiçbir ilahın olmadığını inanırsa cennete girer” veya “Allah ona cehennem ateşini haram kılar.” şeklindeki rivâyetlerin İslam dinine davetin, tevhidi ikrar etmeyle sınırlı olduğu İslâmiyet'in başlangıç dönemlerine ait olduğunu söyler. Bununla birlikte Allah Teâlâ tarafından farzlar belirlendikten, hükümler sabit olduktan sonra bu rivâyetlerin nesh edildiğini ifade etmektedir.⁷⁷

⁷² bk. el-Kemâhî, Tenvîr, vr. 32a, 32b.

⁷³ bk. el-Kemâhî, Tenvîr, vr. 137b, 140b.

⁷⁴ el-Kemâhî, Tenvîr, vr. 8b.

⁷⁵ el-Kemâhî, Tenvîr, vr. 12a.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, el-Mûsned, 45/483.

⁷⁷ el-Kemâhî, Tenvîr, vr. 11b.

Hadis ilimleri arasında garîbü'l-hadis ilmi ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim İslam'a davet Arap yarımadasının dışındaki bölgelere yayılmasıyla Arap olmayan insanlar İslamiyet'e girmeye başlamışlardır. Bu Müslümanların Arapçayı tam olarak bilmemelerinin neticesi olarak hadislerde yer alan anlaşılması güç kelimelerin izah edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Hiç şüphesiz bu durum hadis şerh faaliyetlerini başlatmış, garîbü'l-hadis ilmimi doğurmuştur. Müellif, *Tenvîr* eserinde açıklamaya ihtiyaç görülen kelimelerin izahına garîbü'l-hadis çerçevesinde büyük bir önem göstermiştir. Örneğin “ *Benim ümmetimde hasf ve mesh olacaktır. Bu kaderi yalanlayanlar hakkındadır.*’ rivâyetinde geçen حَسْفُ kelimesinin Allah Teâlâ'nın Kârûn gibi zalimleri yerin dibine sokması, مَسْحُ kelimesinin ise İsrailoğullarından bir kavmi hunzır ve maymuna çevirmesi gibi insanoğlunun sûretini değiştirmesi manasına geldiğini beyan etmektedir.”⁷⁸

Kemâhî'nin *Tenvîr* eserinde rivâyet edilen hadislerin hadis usulüne dair bir mesele söz konusu olduğunda bunu zikretmede çok hassas olduğunu tespit etmekteyiz. Örneğin Berâ b. Âzib'den (r. anhümâ) nakledildiği üzere: “Nebî (s.a.s) bize teşehhüdü öğretirdi. Teşehhüd ise et-Tahiyyât (duası)dir.”⁷⁹ Kemâhî, bu rivâyetin müselsel hadislerden biri olduğuna işaret etmektedir. Şöyle ki, rivâyete göre Hammâd, Ebû Hanîfe'nin elini tutmuş ve Ebû Hanîfe, ona teşehhüdü öğretmiş; İbrahim en-Nehâî, Ebû Hanîfe'nin elini tutmuş ve ona teşehhüdü öğretmiş; Alkame, İbrahim en-Nehâî'nin elini tutmuş ve ona (Nehâî'ye) teşehhüdü öğretmiş; Abdullah b. Mes'ûd (r.a), Alkame'nin elini tutmuş ve ona (Alkame'ye) teşehhüdü öğretmiş ve Resûlullah (s.a.s) de Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a) elini tutmuş ve ona teşehhüdü öğretmiştir.⁸⁰ Yani râvilerin tümü Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadisini sadece kavli olarak değil şekli olarak de mutabaat ederek rivâyet etmişlerdir. Bu da müselsel hadisin ta kendisidir. Kemâhî de bu durumu başka bir rivâyetle doyurucu bir şekilde açıklamıştır.

Bu örneklerden çıkardığımız sonuca göre Kemâhî hadis ilminin diğer alanlarında olduğu gibi hadis usûlü konularında da titiz ve derin bir âlimdir. Rivâyet çerçevesinde zikredilmesi gereken bir hadis usûlü meselesi varsa muhakkak zikretme gayretine girdiği ve zikrettiği konuyu sahih, kabul gören sağlam kaynaklarla desteklediği tespit edilmiştir.

3.6. Rivâyetleri Karşılaştırması ve Hadis Tahriçlerini Yapması

Kemâhî, *Tenvîr* eserinin birçok yerinde hadis karşılaştırmaları yaptığı görülmektedir. Kabir ziyareti hususunda Bureyde b. Husayb'dan (r.a) rivâyet edilen şu hadis bu durumu bize göstermektedir:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا خَرَجَ إِلَى الْمَقَابِرِ السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ نَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا
وَلَكُمْ الْعَافِيَةَ.

⁷⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 12a.; Ercan, *Tenvîrî's-sened fî idâhi rumûzî'l-Müsned*, 15-16.

⁷⁹ Abdullah b. Abbas'ın benzeri rivâyeti için bk. Müslim, “Salât”, 61.

⁸⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 31a-31b; bk. Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim, *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefa, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye), 53, n. 269.

Bu hadisi Müslim, Nesâî ve İbn Mâce Büreyde b. Husayb'dan bu şekilde rivâyet etmiştir. İbn Mâce'nin yaptığı bir rivâyette لَاحِقُونَ ziyadesi vardır.

Müslim, Nesâî ve İbn Mâce'nin Hz. Âişe'den yaptıkları başka bir rivâyet şöyledir:

السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ وَيَرْحَمُ اللَّهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ وَالْمُسْتَأْخِرِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَلْآحِقُونَ.

Nesâî'nin, Hz. Âişe'den yaptığı bir rivâyet de şöyledir:

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَأَنَا كُمْ مَا تُوعَدُونَ غَدًا مُؤَجَّلُونَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَلْآحِقُونَ.⁸¹

Bu örnekler üzerinde de gördüğümüz gibi rivâyet karşılaştırmaları Kemâhî'nin bu eserinde dikkat ettiği bir husustur. Rivâyetlerin mütâbi' ve şevâhidleri üzerinde durması aynı zamanda konuyla alakalı hadislerin tümünü zikretme gayreti Kemâhî'nin hadislere bütünsel yaklaşımını göstermektedir.

3.7. Kelime ve Cümle Tahlillerine Yer Vermesi

Hadis şerhlerinin hedeflediği temel gaye, hadislerin en sağlıklı ve doğru bir şekilde yorumlanıp anlaşılmasını sağlamaktır. Hadisleri doğru anlayabilmek için hadis metinlerindeki kelimelerin lügavî yönünün doğru anlaşılması ve hadis muhtevasının iyi analiz edilmesi gereklidir. Bundan dolayı hadis şerhlerinde zikredilen iki hususa büyük önem verilir. Her iki hususu Kemâhî'nin şerhinde sıklıkla görmek mümkündür. Hadis metninde geçen anlaşılması güç kelimelerin i'rabını zikredip, manalarını açıklamıştır. Yeri geldiğinde cümle içindeki gramerle konularına da değinmiştir. Örneğin Molla Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Erbâin* eserinden naklederek “Muhakkak ki insanın cesedinde bir et parçası vardır...”⁸² hadisindeki مُضَعَّة kelimesinin zabtına değinmiş, manasının “ağızda çiğnenebilecek büyüklükte bir et parçası” olduğunu ifade etmiştir. Mananın daha iyi anlaşılabilmesi için şu açıklamada bulunur: “Zâhirî uzvun (cesedin) iyi veya kötü olması kalbin iyi veya kötü olmasına bağlıdır. Nitekim kalp bedenî hareketlerin ve nefsânî arzuların menbaidir. Kalpten iyi bir irâde meydana geldiğinde beden de ona uygun bir harekette bulunacak, kalpten kötü bir niyet sâdır olduğunda beden de ona göre kötü hareket edecektir.”⁸³

3.8. Kelâmî Konular Üzerinde Durması

Kemâhî'nin hayatının zikredildiği bazı eserlerde kelâm ilmine olan vukûfiyeti âşikârdır. Nitekim *Berekâtü'l-ibrâr fil-akâid* ve bu *Tevdîhu'l-esrâr şerhu Berekâti'l-ibrâr* eserlerini te'lif etmesi bunu destekler niteliktedir.

Müellif *Tenvir* eserinde hadisleri şerh ederken kelâmî meselelere, itikâdî fırkalara çokça değinmiştir. Şerhinde benimsediği Ehl-i sünnet mezhebini savunmuş, bidat mezheplere

⁸¹ Örnekler için bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 26a.

⁸² Buhârî, “İman”, 37; Müslim, “Müsâkât”, 107.

⁸³ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 8a.

reddiyeler yapmıştır. Örneğin “Muhakkak ki sizler bu dolunayı gördüğünüz gibi rabbinizi de görceksiniz...”⁸⁴ hadisinde Ruyetullah meselesine değinmiştir. Hadisin şerhinde “Buradaki teşbih, görme fiili hususundadır. Yoksa görülecek zatın. (Allah Teâlâ'nın), görülen cisme teşbihi söz konusu değildir. Nitekim Allah Teâlâ cisim, cevher veya araz değildir. O (c.c) şekle ve cisme bürünmez, mekân tutmaz. O'nun hiçbir benzeri yoktur.” açıklamasında bulunmuştur. Böylelikle Ehl-i sünnet akâidini savunup, Mücessime'ye de reddiye yapmıştır.⁸⁵

Aynı şekilde “Kim Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik ederse cennet ona vacip olur...”⁸⁶ hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbî Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) “Zina yapsa veya hırsızlık yapsa da (böyle) mi?” sorusuna ikrarda bulunmuş ve tasdik etmiştir. Kemâhî, hadisin şerhinde “Bu hadiste Hâricîlere ve Mutezile'ye reddiye vardır. Nitekim onlar büyük günah sahiplerinin Cennet'e giremeyeceğini söylerler.” sözüyle de Ehl-i sünnetin görüşünü benimsediğini ortaya koymaktadır.⁸⁷ Mutezile'nin “Büyük günah işleyen kişi İslam dininden çıkar ama küfre düşmez bilakis iki mevki arasında bir mevkide olur.” görüşünün garipsenecek bir görüş olduğunu da açıkça beyan etmektedir.⁸⁸

Kemâhî, “Kaza ve Kadere İman” babında kadere iman etmeyi iki kısımda ele alır. Allah Teâlâ'nın ilim sıfatı, kulunun yapacağı bütün fiilleri (hayır veya şerr) kuşatır. Allah, (kulunun gelecekte yapacağı her şeyi bildiği için) ilminde ne varsa onu kulunun kaderine yazar ve kulun amelleri Allah Teâlâ'nın bu yazgisına göre devam eder. Kadere iman etmenin birinci kısmı budur. ikincisi kısım ise kulun bütün fiillerini (hayır, şer, tâat, masiyet vb.) yaratanın Allah Teâlâ olduğuna iman etmektir. Kemâhî, Kaderiye mezhebinin inkâr ettiği kısmın bu kısım olduğunu ifade eder.⁸⁹ Kemâhî, kaza ve kader arasındaki farkı şöyle ifade eder: “Kaza mevcudatın belirli bir tertip üzerine düzenini sağlayan Allah Teâlâ'nın ilâhî inâyeti ve ezeli irâdesidir. Kader ise Allah Teâlâ'nın bu irâdesinin belirlenen vaktinde eşyalara taalluk (tecelli) etmesidir.”⁹⁰ Kemâhî bu açıklamasıyla da Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebini benimsediğini göstermiştir.

“Allah Teâlâ semâvat ehlini (mukarrebun melekleri) ve yer ehlini (peygamberler) azaplandır saydı (azaplandırmayı dileyeydi) onları azaplandırmadı ve onlara zulmetmiş olmazdı.”⁹¹ hadisinin açıklamasında Ehl-i sünnet görüşünü benimsemektedir. Allah Teâlâ'nın itaatkâr kullarını mükâfatlandırması veya âsi kullarını azaplandırmasının vacip olmadığını ifade etmektedir.⁹²

⁸⁴ Buhârî, “Mevâkîtü's-salat”, 16.

⁸⁵ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 27b.

⁸⁶ Nesâî, “Amelî'l-yevmi ve'l-leyle”, 380.

⁸⁷ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 11a.

⁸⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 23b; bk. Ercan, *Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzî'l-Müsned*, 17.

⁸⁹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 20b.

⁹⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 6a.

⁹¹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 1/505.

⁹² el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 15a.

3.9. Fıkhî Konular Üzerinde Durması

Kemâhî ahkâm hadisleri şerh ederken Hanefî mezhebini benimsemiş ve kendi mezhebini (Hanefî) destekleyen deliller sunmuştur. Misal olarak “*Namaz ancak Fatîha ve (Fatîha ile birlikte) başka bir sûreye câiz olur*”⁹³ hadisini Hanefî mezhebinin görüşüne delil olarak görmüş ve namazda Fatîha ve zammı sure okumanın vacip olduğunu zikretmiştir. Hanefî mezhebini benimsemiş olsa da diğer mezheplerin görüşlerine de yer verip açıklamasını yapmıştır.⁹⁴ Buradan yola çıkarak Kemâhî, kendi mezhebine bağlı olmasıyla birlikte taassup sahibi bir âlim de olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Yeri geldiğinde hükümlerin hikmetine yer vermiştir. Misal olarak abdestte yıkanması farz olan azaların hikmetine dair geniş bir açıklamada bulunmuştur.⁹⁵

Kemâhî, *Mûsned*'deki hadislerin fıkhî boyutunu ele alırken mezhepler arasındaki ihtilaf-ları zikretmektedir. Eserinde diğer mezheplerin görüşlerine ve açıklamalarına da yer vermektedir.⁹⁶ Bu hususa Ebû Sehl el-Eslemî'nin (r.a.) mevtânın (ölü) defnedilme hususundaki “*Nebî (s.a.s.), bir kişiye kible tarafından Lahd'ı (şeklinde defni) emretti.*” rivâyeti misal olarak gösterilebilir. Hadisi, “*Bizim mezhebimize göre*”⁹⁷ sözünden de anlaşılacağı üzere (mensup olduğu) Hanefî mezhebine delil olarak gören Kemâhî, aynı zamanda Şâfiî mezhebi ile olan ihtilâfa da değinmiştir. “*Hanefî mezhebinde, cenazeyi kabre koyacak kişinin (mezar içinde) yüzünü kibleye dönerek bekleyeceği ve ölüyü kible tarafından alarak mezara koyacağını, Şâfiî mezhebinde ise ölünün kible tarafından değil de yatırıldıktan sonra ayaklarının kalacağı (aşağı) taraftan veya başının bulunduğu (mezarın üst tarafından) çekilerek mezara konulacağını ifade etmektedir.*”⁹⁸ Kemâhî bu rivâyeti, “*Lahd bize aittir, Şakk ise bizim dışımızdakilere aittir.*” hadisiyle desteklemiş ve hikmetini Sîvâsî'nin *Şerhu'l-Mülteka* eserinden alıntı yaparak şöyle açıklamıştır: “*İslâmiyet'in ilk yıllarında mezarlar Şakk*⁹⁹ yöntemiyle kazılırdı. Geceleyin kafirler mızraklarını (sahâbenin) mezarlara batırırlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu durumdan haberdar olmuş ve ‘Lahd bize aittir...’ buyurmuştur.”¹⁰⁰

Kemâhî, meyyiti kabre koyacak kişilerin sayısı hakkında birtakım bilgilere yer vermiş, Hanefî ve Şâfiî mezhebi arasındaki ihtilafı şöyle zikretmiştir: “*Meyyiti defnetmek için kabre giren kişilerin sayısının tek olması bizim mezhebimize göre sünnet değildir. Ancak Şâfiî mezhebine göre sünnettir. Bizim delilimiz şu rivâyettir: ‘Nebî'nin (s.a.s.) kabrini koymak için dört kişi kabre girdi: Abbas (r.a.), oğlu Fadl (r.a.), Ali (r.a.) ve Nebî'nin (s.a.s.) azatlı kölesi Salih (r.a.)’. Ölüyü kabre koyacak kişilerin sayısı hakkında muteber olan görüş (belli bir sayı olmaksızın) bu iş için yeterli kişi ne kadarsa*

⁹³ Ebûbeker Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2011), 4/42, n:2972.

⁹⁴ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 39a.

⁹⁵ bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 39b.

⁹⁶ bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 128a, 134b, 137ab.

⁹⁷ bk. el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25b.

⁹⁸ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25b.

⁹⁹ Fıkıh ıstılahında, kabrin ortasından uzunca bir çukur açılması suretiyle yapılan defin şekli.

¹⁰⁰ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25b.

odur. Aynı zamanda muteber olan görüşe göre kabre koyacak kişilerin mahrem olan akrabalar arasından salih güvenilir kişiler olması uygundur. (Eğer yok ise) Daha sonra mahrem olmayan akrabaların, daha sonra komşular arasından ihtiyar salih kişilerin, daha sonra gençlerden salih kişilerin meyyiti kabre koyması uygundur.”¹⁰¹

3.10. Tasavvufî Yorumlara Yer Vermesi

Osmanlı Devleti'nde tasavvuf ilminin medreselerde eğitim olarak verilmesi yaygın bir durumdur.¹⁰² Aynı zamanda halkın da tasavvufî hayata sahip olmaları tartışılmaz bir gerçektir. Bu durum tasavvuf alanında birçok eserin te'lif edilmesine sebep olmuştur. Kemâhî de Osmanlı medreselerinde ilim tahsil etmiştir. Muhtelif ilim dalında eserler kazandırmış bir âlimdir. Ancak kaynaklarda tasavvuf alanında telif ettiği herhangi bir eserin varlığına dair herhangi bir malumat yoktur. Bununla birlikte Kemâhî, gerek Ayasofya Camii'ndeki irşad faaliyetleri gerekse eserlerinde başvurduğu tasavvuf kaynakları ve tasavvufî şerhleri onun tasavvufî düşünceye sahip bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. *Tenvîr* eserinde de sıkça tasavvuf eserlerinden bahsetmiş, tasavvufî terimleri beyan etmiş, hadislerin tasavvufî yönünü ele almıştır. Cibrîl hadisinde, Hz. Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “İhsan nedir?” diye sorduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) “Allah'a, seni görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen onu göremesen bile O seni görür.” şeklinde cevap vermiştir. Kemâhî, bu rivâyetin şerhinde şu ifadelerde bulunur: “Bu hadiste bütün sâlih amellerde ihlâşlı olmaya ve kulun bütün hallerinde rabbine murâkabe halinde olmasına teşvik vardır.”¹⁰³ Akabinde murâkabeyle alakalı bilgilere yer veren Kemâhî, İmâm Kuşeyrî'den (ö. 465/1072) şu nakli yapar: “Murâkabe kulun muhasebesinden (nefsini hesaba çekme) sonra tam olur.”¹⁰⁴ Aynı zamanda o, bazı ariflerin bu rivâyet hakkındaki şu ifadelerine yer verir: “Bu hadiste iki işaret vardır: Birincisi mükâşefe makamına işaretidir. Mükâşefe, kulun kalbinin Allah Teâlâ'nın cemal sıfatlarını idrak etmesiyle isneyniyet (ikilik) diye ifade edilen Allah Teâlâ'dan başkasını görme (bilâ teccüm) hâlimden hâlî olmasıdır. İkincisi ise kulun, azamet ve celâl sahibi Allah Teâlâ'nın kendi hallerine vâkıf olduğunu bilmesinden dolayı hayâ etmesindeki murâkabe makamına işaretidir. Kemâhî, son olarak Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) de ifade ettiği gibi murakabeyi şöyle tanımlar: “Murâkabe, Allah Teâlâ'nın, bütün hallerine vâkıf olduğunu kulun devamlı surette bilmesidir.”¹⁰⁵

Yukarıda da değinildiği üzere Kemâhî'nin tasavvuf alanında herhangi bir eseri bilinmese de onun İmam Kuşeyrî, Seyyid Şerif Cürçânî gibi büyük mutasavvıflardan alıntılar yapıp bazı tasavvufî terimlerin tanımlarını ve içeriğine dair bazı kanaatlerde bulunması, bu işlemi yaparken de tasavvuf literatüründe önde gelen muteber kaynakları esas alması, Kemâhî'nin

¹⁰¹ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 25b; bk. Ercan, *Tenvîrî's-sened fî idâhi rumûzî'l-Müsned*, 18.

¹⁰² Osmanlı medreseleri özelinde tasavvufî eğitim metodu örnekleri için bk. Fuat Aydın vd., *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 100; Temel Öztürk, “Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Ahlak Kitapları”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu*, ed. Hasan Barlak vd., (Sinop: Sinop Üniversitesi, 2016), 1038-1053.

¹⁰³ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 7a.

¹⁰⁴ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 7a.

¹⁰⁵ el-Kemâhî, *Tenvîr*, vr. 7a.

bu ilme olan vukûfiyetini ve irtibatını göstermesi açısından göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Sonuç

Osman b. Yakup el-Kemâhî hicrî on ikinci yüzyılda yaşamış Osmanlı muhaddislerinden biridir. Farklı ilim dallarında te'lif ettiği on eseri bilinmektedir. Bu eserlerden ikisinin hadîs ilmiyle alakalı olduğu tespit edilmiştir. Bu eserlerden ilki, İmam Malik'in *Muvatta'sı* üzerine yazdığı *el-Müheyya* şerhidir. Kemâhî'nin diğer hadîs eseri ise İmam A'zam'ın *Müsned*'ine yazdığı *Tenvîrî's-sened* adlı şerhtir. Makalemize konu olan *Tenvîr* eserinde tespit ettiğimiz öne çıkan bazı hususlar şöyle sıralanabilir:

Kemâhî, şerhte İbn Hacer'in râvi tabakalarını on iki derecede değerlendirme usûlünü esas alarak ricâl tenkidi yapmaktadır. Hadislerin tahriçlerini zikretmede titiz davrandığı, sened ve metin tenkidinde bulunduğu tespit edilmiştir. Hadis tahriçlerinde genel olarak sahih kaynaklardan yararlanması ve sened tenkidindeki titizliği ensâb ilmine olan derin hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Neredeyse bütün râvilerin isim, lakap, künye konularına değinmesinin yanı sıra seneddeki râvi isimlerindeki hataları ve isim benzerliğinden kaynaklı hataları tashih etmesi bu kanaati bizde oluşturmaktadır.

Müellifin hadis metinlerindeki farklılıklara ekseriyetle yer verdiği görülmektedir. Bu durum, eserde zikredilen hadislerin şevâhidlerini bulma açısından kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca Kemâhî, hüküm ifade eden hadislerin şerhinde fikhî mezheplerin görüşlerini zikretmiştir. Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen diğer mezheplerin görüşleri ve delillerine de yer vermiştir.

Kelâmi meseleleri zikretmiş, fırkalara dair bilgiler vermiştir. Bid'at fırkalara karşı Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'i delilleriyle savunmuştur. Tasavvufî konulara değinmesi, ıstıhlara dair yorumlarda bulunması onun tasavvuf ilmine de vakıf olduğunu göstermektedir.

Bununla beraber çok fazla olmamakla birlikte bazı yerlerde bilgileri aktarmada tekrara düştüğü görülmüştür. Kıssalarda ve İslam hukukuna dair bazı ibadet meselelerinde sunduğu hikmetlerde kaynak vermemesi dikkat çekmektedir.

Farklı ilim dallarında kıymetli eserler veren Osman b. Yakup el-Kemâhî, ilim câmiası tarafından kabul görmüş, yakın dönemde bazı eserleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Yazma (mahtut) halde bulunan diğer eserleri araştırmacılar tarafından çalışılmayı beklemektedir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Altıntaş, Fatma Betül. "Osmanlı Muhaddislerinden Kemâhî'nin el-Müheyâ Adlı Şerhinde Mezhep Faktörünün Etkileri", *Diyanet İlmî Dergi*, 57/3 (2021), 819-848.
- Aydın, Fuat vd. *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2019.
- Bağdadî, İsmail b. Muhammed. *Hedyyetü'l-arifin Esmâu'l-müellifin ve Asâru'l-musannifin*. İstanbul: Vekâletü'l-Meârifî'l-Celîle, 1951.
- Öztürk, Temel. "Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Ahlak Kitapları" *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu (6-8 Ekim 2016)*. ed. Hasan Barlak vd. 1038-1053. Sinop: Sinop Üniversitesi, 2016.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire: Dâru Hicr, 2011.
- Bezzâr, Ebûbekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr. *el-Bahru'z-Zehhâr (el-Müsned)*. thk. Mahfuzu'r-Rahman, Adil b. Sa'd, Sabrî Abdulhalik eş-Şâfî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaûtî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *el-Müsned*. Bangladeş: Müessese-i İslamiyye, 2002.
- Ercan, Muhammed Emin. *Osman b. Yakup el-Kemâhî'nin Tenvîrü's-sened fî idâhi rumûzî'l-Müsned Adlı Eseri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Erünsal, İsmail. "Cezerî Kasım Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud vd. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tezhîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Daru'r-Reşid, 1986.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî. ts.
- Kemâhî, Osman b. Yakup. *Hâşiye alâ Envârî't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 39, vr. 1a-210a.
- Kemâhî, Osman b. Yakup. *el-Müheyya' fî keşfi esrâri'l-Muvatta'*. thk. Ahmed Ali. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2005.
- Kemâhî, Osman b. Yakup. *Nûru'l-efide*. İstanbul: Âtîf Efendi Kütüphanesi, 324/ 1-349a.
- Kemâhî, Osman b. Yakup. *Tenvîru's-sened fî idâhi rumûzî'l-Müsned*. Tunus: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 4953, 1a-221b.
- Kemâhî, Osman b. Yakup. *Teshîlü's-süllem*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 324, 1-258a.
- Kemâhî, Osman b. Yakup. *Tenvîru's-sened fî idâhi rumûzî'l-Müsned*. Çorum: Hasan Paşa

- Kütüphanesi, Yazmalar, 230/ 1-1147.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdulmunim Şelbi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Özcan, Abdülkadir. "Lale Devri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/81-84. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sülün, Murat. "Şehâbeddin Sivâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/418. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tanman, Baha. "Yâkub Paşa Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/285. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Davud. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Tozlu, İbrahim. "Osmanlı Muhaddisi Osman b. Yakub el-Kemâhî (1171/1757) ve Hadis İlimindeki Yeri". *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim 2016)*. ed. Halil Baltacı vd. 576-592. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, 2020.
- Yıldırım, Selahattin. "Osmanlı Muhaddislerinden el-Kemâhî ve el-Muheyyâ adlı Muvatta Şerhi". *Ekev Akademi Dergi*, 2004.